

# 'הדרך השלישית' או: על 'ציונות דתית' ללא מקף

(למאמרים העוסקים בבחינת דרכה של הציונות הדתית, 'צהר' כא)

אסופת המאמרים בגיליון האחרון של 'צהר' מנסה לבחון מחדש את האידיאולוגיה הציונית-דתית, לרגל המשבר העמוק הפוקד אותה בשנים האחרונות. לדעתי, מאמרים אלו (וגם אחרים) לא נגעו שם בשורשן של הבעיות האמיתיות. הדוגמות נותרו על כנו, ולכן לא מצאתי בהם פיתרון של ממש למשבר.

לעניין ההתייחסות הרווחת לעיקרון הציוני-דתי, כאל יסוד מעיקרי האמונה ששום מציאות אינה יכולה לערער את אמיתותו, היא שורש הבעיה. כאשר עיקרי אמונה ערכיים נתונים במשבר מול מציאות קשה הטופחת על פניהם, אנו אמורים לדבוק בהם בכל מחיר ולהתייחס אל המציאות כסוג של ניסיון. אולם כאשר אידיאולוגיה או הערכת מציאות, שאינן מעיקרי האמונה, עומדות במצב דומה - עלינו לבצע בחינה אמיצה של המציאות ושל האידיאולוגיה, ואולי אף לשקול ויתור על רכיבים מסוימים הכלולים בהן. יסוד המשבר הציוני-דתי נעוץ בעיקר בהערכת המציאות ובאידיאולוגיה הציונית-דתית עצמה אשר לעניין לוקה בסמיות עיניים.

במאמר זה ברצוני להציע זווית שונה מעט, יש שיאמרו 'אפיקורסית', בנושא זה. אני מקווה שהדברים יזכו לבחינה עניינית ואמיצה, כפי שנדרש מרבני הציונות-הדתית בשעת משבר זו. בראש ובראשונה עצם פרסום הדברים במסגרת במה ציונית-דתית מובהקת, תוך העמדתם לדיון פתוח, יש בו משהו מן האומץ הדרוש.

לסיום הפתיחה אתנצל על עמידתי במקום גדולים ממני. אני מרשה לעצמי להציע את רעיונותיי בנושאים אלו בגלל התחושה של הדחיפות בבחינת הדברים, ובעיקר מפאת העובדה שה'שטח' הדתי מקוטב מאוד עם המנהיגות שלו בנקודות אלו, כפי שאפרט להלן. הדברים נכתבים כסוג של תגובה, או מכתב, ולא כמחקר שיטתי (זאת בדומה למאמרים בגיליון כא). לבירור שיטתי של סוגיות היסוד של הציונות הדתית נדרש מקום רחב מאוד, ואכ"מ<sup>1</sup>.

## א. מבוא: 'ציונות דתית' בלי מקף

ניתן לאפיין את התפיסה הציונית-דתית בקצרה בכמה פרמטרים: היא קשורה ליחס חיובי (בדרך כלל מתון) כלפי חידושים שונים, כלפי העולם החיצון, תרבותו ורעיונותיו, ובעיקר כלפי המדינה וחידוש הלאומיות היהודית בארץ ישראל. חשוב להדגיש כי המאפיינים הראשונים אכן קורלטיביים עם ציונות-דתית, אך לא מהותיים אליה. ישנם ציונים-דתיים שאינם מתייחסים באופן חיובי לחידושים שונים ולהשכלה כללית, ולהיפך: ישנם חרדים אנטי-ציוניים אשר

1. דבריי נכתבו בצורה ובמסגרת של תגובה בעלת אופי כמעט פובליציסטי, ולכן אין לצפות למצוא בהם ניתוח מושגי מפורט, ובוודאי לא הבהרה פרוגרמטית של התשתית הרעיונית (מדע המדינה, תיאולוגיה, מושגים כמו 'אידיאולוגיה', 'ערכים' וכדו') העומדת בבסיסם. הצגתם של דברים אלו דורשת מאמר ארוך ומפורט מאוד, ואולי ספר שלם. לעניין יש באמתחתי תשתית כזאת, ובעיניי אנסה לעבד ולפרסם אותה בבמה ובמסגרת המאפשרת הצגה מלאה שלה.

מתייחסים באופן חיובי לרעיונות ואידיאות חיצוניות (כמה וכמה מאנשי 'תורה עם דרך ארץ' היו כאלה).

אם כן דווקא היסוד הלאומי הוא המהותי לציונות-הדתית, ובנוסף לכך דווקא הוא זה אשר עובר משבר בתקופה הנוכחית. על כן בדבריי הבאים אתמקד ביסוד הלאומי, ואתעלם מן היסוד המודרני (שעליו, לדעתי, בהחלט חשוב מאוד לשמור).

יוסף בורג ז"ל, בלשונו החדה, היטיב לבטא את התורף האידיאולוגי של הציונות-הדתית. הוא קבע שזה נעוץ במקף שבין שתי המילים 'ציונות-דתית'. כך גם כותב הרב יעקב אריאל במאמרו 'צהרי' האחרון, שבמסגרת הביטוי הממוקף, והאידיאולוגיה שהוא מבטא, משתנות הן הדתיות והן הציונות. ניתן לומר כי אין כאן שני מונחים המופיעים זה לצד זה, בבחינת 'הרכבה שכונית' (בלשונו של הרוגצובר), אלא זוהי 'הרכבה מזגית' אשר מתיכה את שני הביטויים הללו ויוצרת מהם יסוד מחדש.

ואילו אנוכי הקטן, אחר בקשת המחילה, רוצה להציע בפני תלמידי החכמים הצעה אידיאולוגית שונה, לאו דווקא חדשה, אשר לא זכתה לדעתי לבחינה מספקת על ידי המנהיגות הדתית בזמננו. תורף ההצעה הוא דווקא **השמטה של המקף**. אנסה לחדד מעט יותר את הכותרת הזו. על המפה הדתית של מאה השנים האחרונות ישנם שני קטבים: חרדיות, אשר מתנגדת לציונות מטעמים דתיים, וציונות-דתית אשר תומכת בה ממניעים דתיים. חסרה מאוד על המפה הדתית, ובעיקר על מפת המנהיגות הדתית, דרך שלישית: 'ציונות דתית', ללא מקף. זוהי ציונות שמניעיה ושורשיה אינם דתיים (במובן שיובהר להלן), אשר יחד עמה (באופן כמעט 'שכוני') מופיעה דתיות, שאינה רחוקה כלל כך מן הדתיות המודרנית (הציונית-דתית), אולם נעדר ממנה הממד הלאומי (אשר יש הרואים אותו אף כלאומני). ניתן לכנות את מי שאוחז באידיאולוגיה כזו, 'יהודי דתי וציוני חילוני'?

כהקדמה אביא כאן הלצה ידועה שנמסרת בבני ברק בשם הרב מפוניבז', הגרי"ש כהנמן זצ"ל, שביום העצמאות בכל שנה לא אמר תחנון אך גם לא אמר הלל. כששאלו אותו מדוע הוא עושה כך, ענה כי הוא אינו מצפה מעצמו לציונות עמוקה יותר מזו של בן גוריון. גם בן גוריון בתפילות יום העצמאות שלו אינו אומר הלל ולא תחנון...

דומני כי מאחורי הלצה זו, אשר נתפסת בדרך כלל כשנינות על חשבונם של החילוניים והציונים-הדתיים, עומדת תפיסה ייחודית ביחס לציונות, שתלמידיו של הרב מפוניבז' גם הם אינם תופסים אותה עד הסוף. הרב מפוניבז' כלל לא התכוון להתבדח, אלא לטעון טענה רצינית מאוד (אם כי בנוסח המוריסטי): ניתן לדגול בציונות חילונית ביחד עם שמירת מצוות<sup>3</sup>. הוא לא אומר הלל שכן הוא לא רואה בהקמת המדינה אירוע בעל ממדי משמעות דתיים, אולם הוא לא אומר תחנון שכן זהו יום שמח שנעשה בו נס ליהודים בארץ ישראל, ועל כך יש לשמוח

2. בעבר תיארתי את השקפתי באריונות עיתונאיים תחת הכותרת הזו. במאמרו של אשר כהן, בגיליון האחרון של 'אקדמות', ראיתי שהביטוי הזה מובא בשם פרופ' ל. המנוח.

3. כידוע, בישיבת פוניבז' תלו בכל שנה דגל על הגג ביום העצמאות (לפחות עד סוף ימיו של הרב שך זצ"ל). העיתונאי דב גנחובסקי סיפר לי שהוא עצמו כבחור צעיר ישב עם הרב מפוניבז' על גג הישיבה ושמר על הדגל מפני התלמידים המורדים (לדבריו, יש בידו תמונה שלהם במצב זה).

## ולהודות לקב"ה<sup>4</sup>.

אסיים את המבוא בטענה שאמנם לא ערכתי בעבודה בחינה שיטתית אך אין לי ספק שיש בה הרבה מן האמת: רובם הגדול של היהודים שומרי התורה והמצוות, הן חרדים והן ציונים-דתיים, למעשה דוגלים בגישה האמצעית הזו. רוב ככל היהודים שומרי המצוות רוצים להיות אזרחים נאמנים ולויליאמים למדינה, כחובתו של כל אדם כלפי המדינה שבה הוא חי. רובם גם חשים מחויבות למדינה זו מפני שיש בה הרבה מאוד תושבים יהודים, ויש לנו מחויבות כלפיהם כפרטים. אולם קשה למצוא מישהו (לא מהעולם הרבני) שעדיין מתייחס לנשיא המדינה כאילו הוא יושב על כסא ה' בעולם, או למדי צה"ל כבגדי כהונה, ובכלל למדינת ישראל כאילו יש בה משהו מעבר למכשיר פוליטי-מדיני בעבור אזרחיה, יהודים ולא יהודים כאחד.

לעניין הקיטוב בין החרדיות לבין 'ציונות המקף' נוצר אך ורק מפני שהמנהיגות הדתית מחולקת באופן דיכוטומי בין שני הקטבים הללו. קשה למצוא מנהיג רבני-דתי אשר יציב את הכותרת הזו כאלטרנטיבה לשני הקטבים הניצים. ומכאן מוצא עצמו היהודי הפשוט עומד במצב שדוחף אותו להזדהות שאיננה מצויה בו: אם אתה לא חרדי, כי אז עליך להיות ציוני-דתי, ואם אינך ציוני-דתי, כי אז עליך להיות חרדי.

אולם משוואה זו אינה נכונה. ישנה דרך ביניים, 'הדרך השלישית', ולמיטב הערכתי רוב ככל שלומי אמוני ישראל כבר מצויים בה מזמן: ניתן להיות יהודי שומר מצוות ובו בזמן גם ציוני חילוני (=מי שציונותו היא בעלת אופי 'חילוני'). עלינו רק להכיר בכך ולתת לזה לגיטימציה, ואולי אף לאמץ זאת בעצמנו, טקטית וגם מהותית.

## ב. תיאור מצב עכשווי: ההתנתקות כמשל

הציונות-הדתית תמיד ראתה את עצמה כסוג של גשר מאחד בין קטבים בעם ישראל. בין הקוטב הציוני חילוני לבין הקוטב הדתי הלא-ציוני (חרדי). כיום המצב הוא כזה שהחברה החילונית רואה את הציונות הדתית כפלג אזוטרי, משיחי, כמעט כת מיסטית, ומתייחסת אליה באופן מאוד לא אוהד. בחלקים נרחבים של הציבור ניתן למצוא כמעט יחס של תיעוב. לעומת זאת, החרדיות מתחילה להיראות חיובית יותר, פלג העוסק ברוח ולא דוגל בלאומנות לוחמנית (כפי שמצטיירת הציונות הדתית). אמנם תרומתו לחברה, לכלכלה ולביטחון, נראית קטנה, אולם בשנים האחרונות היבטים אלו נראים נסלחים.

חשוב מאוד להעיר כאן כי התייחסות זו אינה מאפיינת רק שכבה דקה של אינטלקטואלים אוניברסליסטיים (האליטות התקשורתיות, המשפטיות והאקדמיות), כפי שרבים מאתנו נוטים לנחם את עצמם. כפי שידוע כל מי שמעט מצוי בציבור הרחב, זוהי נחלתו של קהל גדול אשר מתרחב והולך בכל יום. הציבור הרחב אינו מזדהה עם רעיונות שנראים בעינינו כיהשתלטות על שטחים (גם אם הם מארץ ישראל), ועם 'לאומנות' ו'משיחיות' נוסח גוש אמונים.

חשוב להדגיש כי כל זה אין בו כדי לומר שעלינו לוותר על רעיונות אלו, אולם חשוב מאוד להבין את המצב, ולא להתעלם ממנו ולחשוב שישנה רק שכבה דקה של 'מתבוללים' אשר מנסים להשתלט על הציבור ה'יתמים' כולו. זוהי אשליה מסוכנת. גם הציבור הרחב אינו נמצא עם

4. אעיר כי מתוך תפיסה כזו ניתן גם להגיע לחובת אמירת הלל, דלא גרע מפורים פרנקפורט וכדו' (וכך אכן אנוכי הקטן נוהג). אולם די ברור שזו היתה כוונתו העקרונית של הרב מפוניבז'. השאלה ההלכתית אינה מענייננו כאן.

הציונות הדתית, כמעט בשום מובן לאומי.

מעבר לכך, אל לנו להיכנע לאשליה המנחמת כאילו יש כאן רק עייפות ויצר הרס ואובדן עצמי. מדובר ברעיונות אוניברסליים-מוסריים, שאינם מוכנים לראות בטריטוריה וילאומנות ערכים שיש להרוג וליהרג בעבורם, ואינם מוכנים לשתף פעולה עם שלטון בעם זר נגד רצונו. ושוב, אין בכך כדי לומר בהכרח שהם צודקים, או שעל מישהו לשנות את השקפת עולמו. אולם חשוב מאוד להכיר במצב כמות שהוא, ולא להשלול את עצמנו.

האשליה הזו מובילה את הציבור הציוני-דתי למבצעי תנופה, אשר מיועדים ל'הרמת רוח העם'. לאחר כל פיגוע הוא משוכנע שהנה "כעת כולם יבינו שצדקנו תמיד". אמנם דעת הקהל מושפעת במידה מסוימת מפיגועים, אולם אין כאן שום שינוי מהותי. זה מחזיק מעמד שבועיים לכל היותר, וכאשר תהיה על הפרק הכרעה ממשית של המשך הכיבוש מול אפשרות הפסקתו (ובוודאי אם יהיה גם הסכם שלום, ללא תלות בשאלה עד כמה הוא אמין), מייד נראה את יחסי הכוחות האמיתיים בדעת הקהל.

הרב קוק תפס שההתעוררות הלאומית בדורו מבטאת התעוררות דתית סמויה. מכוח זה הציונות הדתית ממשיכה ללא הרף לשנות באשליה כי ניתן ליצור קואליציות (פוליטיות וחברתיות) סביב המכנה המשותף הלאומי. בכל פעם מחדש הציונות-הדתית מקבלת סטירות לחי מ'שותפיה' הלאומיים החילוניים. הקואליציות הפוליטיות כבר קרסו מזמן, אולם גם ההתעוררות הציבורית-חברתית המצופה ממבצעי גוש קטיף למיניהם אינה אלא המשך שקיעה בתוך האשליה המסוכנת הזו.

משום מה מנהיגי הציונות הדתית אינם מסיקים את המסקנה המתבקשת, שלא ניתן ליצור קונצנזוס לאומי ללא תשתית רוחנית-דתית עמוקה. את ההזדהות הזו אין יוצרים מתוך המישור הלאומי אלא להיפך, את ההזדהות הלאומית יוצרים מתוך ההזדהות הדתית. עד שזו אינה קיימת אין שום סיכוי ליצירת חזית לאומית רחבה.

'מבצעי גוש קטיף' למיניהם רק מעמיקים את הזיהוי שנוצר בציבור בין הציונות הדתית לבין רעיונות לאומניים. אף אחד אינו חוזר בתשובה בגלל סכנות ביטחוניות כאלו או אחרות, והרצון להשיג הסכמה לאומית ללא תשתית דתית-רוחנית מועד בהכרח לכישלון. הזיהוי בין הציונות-הדתית לבין רעיונות לאומניים, שרק מתעמק לאור מבצעי השכנוע המלאכותיים שבהם אנו עוסקים, מונע מאתנו להשפיע במישורים דתיים. כיום הכול נתפס כחלק מן ה'מיזמות' הפוליטיות-מדיניות של הציונות-הדתית. אזרחים רבים חושבים שהרצון לגרום להם להניח תפילין גם הוא אמצעי כדי שהם יצביעו נגד ההתנתקות...

זהו פשרו של השבר העמוק שעובר על הציונות-הדתית בשנים האחרונות (מבגין ואוסלו ועד ההתנתקות). העובדה שמדינת ישראל פועלת באופנים שאינם קשורים ליהדות ולתורה, ובמידה רבה פועלת במרץ נגד התורה, לא גרמה לשום משבר. העובדה שילדי ישראל יוצאים לשמד רוחני במערכת החינוך הממלכתית שלנו, ושהחינוך הכללי והיהודי במדינת ישראל פשוט לא קיים, אינה מוליכה לשום משבר. יש צער כמוכן, אבל זה ברור ומוכן. זה חלק מן העניין. לעומת זאת, העובדה שמדינת ישראל אינה פועלת לכיבוש כל ארץ ישראל ולהחזקה בה, נתפסת על ידי הציונות-הדתית כקטסטרופה תיאולוגית.

זוהי תופעה מדהימה, אף מדאיגה. האם החזקה וריבונות בכל ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות כולן (ואני מכיר את כל המדרשים, ואכ"מ)? האם הציונות-הדתית, כלומר אמונה

במשמעות הדתית של המדינה, היא עיקר אמונה? האם היא יותר חשובה מבעיות של שבת, חינוך, אלימות, בעיות חברתיות ועוד? הסיבה לעיוות הזה נעוצה באותה אשליה מסוכנת כאילו לביטויים לאומיים ישנה משמעות דתית נסתרת. כאילו הממד הדתי ייווצר על בסיסו של הממד הלאומי.

הדתיות של המדינה נשלבה בלאומיות שלה, ומשזו נעלמה, הלך לו גם הפן הדתי. אם כן, נותרנו ללא הערך הדתי של הציונות ושל המדינה, וזה אשר גורם למשבר שבו מצויה הציונות-הדתית. הצורות השונות שבהן אנו מוצאים נחמה על השבר הזה, אינן מוכנות לוותר על החלום. אנו תולים זאת בעייפות, בחוסר חזון, בהשתלטות של גורמים אוניברסליסטיים על הציבור הרחב. הכול - פרט לראייה נכוחה של המציאות כפי שהיא: העם לא אתנו, וגם לא היה אתנו מאז ומעולם. אף אחד לא השתלט על אף אחד אחר. אדם חילוני באופן מהותי אינו יכול לקבל לאומיות מן הסוג היגוש אמונימי. גם אם היתה תקופה שזה 'עבד' (ובאמת לא ברור כיצד זה קרה), כעת כולם התפכחו מן המצב המלאכותי הזה. לא ניתן היה 'להשתלט' על הציבור הרחב אם הוא עצמו לא היה מוכן ובשל לכך. הרעיונות האוניברסליסטיים וחוסר המוכנות להילחם אינם עייפות, וגם לא טעות מקרית. זוהי אידיאולוגיה שונה, שאינה רואה בארץ ישראל ערך, ואינה רואה במדינה מאומה פרט למכשיר פוליטי חשוב לקיומנו. כל ראייה אחרת מנציחה את האשליה הטועה ומטעה את הציבור הציוני-דתי, וכדאי מאוד שנפסיק לשגות בה.

הסיבה העמוקה לתהליך זה מתוארת בספרי 'שתי עגלות וכדור פורח', שם אני עומד על כך שלאומיות כרוכה בתפיסה פילוסופית 'שוביניסטית' (סינתטית, במונחים הנהוגים שם), ולכן היא אינה יכולה לשרוד בעולם פוסט-מודרני. זהו תהליך עמוק, ששורשיו נעוצים הרבה למטה מתהליך פוליטי כזה או אחר, או מתהליך של 'מבצע להרמת רוח העם' כזה או אחר. כפי שאני מראה שם, החילוניות מוליכה בהכרח לתפיסה 'שמאלית', ואין כאן תאונה היסטורית או השתלטות כלשהי. זהו תהליך הכרחי, וחשוב להכיר בכך. יש כאן ויכוח עמוק על אמונה, על אמת ועל ערכים, ולא תמונה בנאלית של צודקים ואמיצים מול עייפים, משתלטים ונשלטים. כך יש להתמודד עם המשבר, ולא לחזור באופן נדוש, בנאלי וחסר מעוף, למאבק פוליטי והסברתי על גוש קטיף ועל התנתקות, תוך ניצול של פיגוע כזה אחר, או סטריאוטיפים כאלה או אחרים, בכדי להצליח במאבק המקומי הזה.

### ג. שני מאפיינים נוספים של הציונות-הדתית

ישנם שני מאפיינים נוספים של הציונות-הדתית, האחד נעוץ במישור התיאולוגי והשני ברובד הטקטי.

במישור התיאולוגי ישנו חידוש גדול בתפיסת עולמה של הציונות-הדתית, והוא התחשבות בניחות מטפיסי כחלק מתהליך קבלת ההחלטות הפרקטי. אקדים כי העובדה שלהערכתו של מישור מדינת ישראל מהווה שלב כזה או אחר בגאולה, אינה בהכרח מובילה להסקת מסקנות פרקטיות. ניתן היה להאמין בכך, ובו בזמן להמשיך ולנהוג באופן חרדי למהדרין, כלומר להתנגד לתהליך הזה ולמי שנושא אותו. אופן ההתייחסות התורני המקובל מבוסס על תגובה למציאות כפי שהיא נצפית בעיניים, ולא למציאות כפי שהיא מנותחת בכלים תיאולוגיים-מטפיסיים. שאלות כמו כיצד יש לערוך את תהליכי הגיור (להקל בהם או לא), האם לשתף פעולה עם חילוניים, איך להתייחס למדינה, לסמליה ולמוסדותיה, אינן בהכרח נגזרות מן השאלה מה משמעותה של הקמת המדינה בתהליך הגאולה. ייתכן לחשוב כי זהו שלב מאוד מתקדם וחשוב,

ובכל זאת לא לשנות את ההתייחסות התורנית-הלכתית המקובלת. דוגמה חדה, עד כדי בוטות, למאפיין הזה, מצויה בסיפור הידוע על פגישתם של הרב הרצוג והגרי"ז זצ"ל, שבה ניסה הרב הרצוג לשכנע את הגרי"ז לא לנטוש את ירושלים המותקפת במלחמת השחרור. הרב הרצוג השתמש בנימוק המבוסס על המסורת שהבית השלישי לא ייחרב<sup>5</sup>. הגרי"ז ענה לו שבידו יש מסורת אחרת מאביו (הגרי"ח), שכשירים צריך לברוח. הרב הרצוג מבסס את הכרעותיו הפרקטיות על שיקולים מטפיסיים, בעוד הגרי"ז, אשר מבטא את ההתייחסות היהודית המקובלת (והחרדית, כיום) אינו מוכן לעשות כן. הוא מתייחס בעיקר להיבטים הפרקטיים-מציאותיים<sup>6</sup>.

מאפיין שני של הציונות-הדתית הוא הטקטיקה של ההשפעה בגדול, במאקרו. הציונות הדתית תמיד האמינה בצורת השפעה גלובלית: דרך קואליציות, חקיקה דתית, התיישבות בכל שטחי הארץ, הצביון הציבורי בשבת וכדו'. היא העמידה לעצמה מטרות הנוגעות למוסדות המדינה בכלל ולחברות ציבוריות (כמו אגד, אל-על וכדו'), ולא מטרות במיקרו. היא פחות נטתה לעסוק באזרח הבודד ובהשפעה עליו ועל השקפותיו והתייחסויותיו (מה שמשנתנה מעט בשנים האחרונות).

שני המאפיינים הללו, גם הם נוטלים חלק במשבר. הטקטיקה של המאקרו נפגשת בכל פעם מחדש בסרבנות עיקשת. בית המשפט העליון מקבל החלטה להכיר בגיור לא אורתודוכסי, כפי שצפוי ומוכן לגמרי, והציונות הדתית מזועזעת. העובדה שיגרים' אלו (כמו גם גויים גמורים) נכנסים לחברה בישראל כל הזמן, עם או בלי בג"ץ, הרבה פחות נוגעת לנו. הצביון הציבורי והמישור ההצהרתי הם החשובים באמת.

הכפייה הדתית לא השיגה אף אחת ממטרותיה, כפי שהיה ברור לכל מי שענינו בראשו. כמה זמן ניתן עוד להמשיך ולדרוש מציבור רחב וגדול להתנהג כפי התכתיבים של סקטור שהוא כלל אינו מזדהה עמו, בלא לפצות פה? המדינה הופכת להיות יותר ויותר לא יהודית, אולם זה אינו קורה למרות הכפייה אלא אולי דווקא בגללה.

נחזור שוב להתנתקות, והפעם כמשל: כמה זמן ניתן להכריח ציבור שלם להילחם בעבור שטחים ומקומות שהוא כלל אינו מכיר בחשיבותם, ועוד רואה עוול מוסרי ואנושי בהחזקה בהם? השאלה של ההתנתקות צריכה להידון גם במישור של חובתנו כלפי אזרחי ישראל האחרים. האם זה נראה סביר (ואף מוסרי) להכריח ציבור שלם להמשיך ולהילחם, ואף למות, בעבור מטרות שהוא אינו מאמין בהן, גם אם לא יצא מכך שלום, וגם לא נרוויח מאומה מההתנתקות? העובדה שרוב גדול של הציבור אינו מוכן להילחם יותר בעבור המטרות הללו, כלל אינה נלקחת בחשבון.

הסיבה לתופעה בעייתית זו נעוצה בשני המאפיינים שתוארו למעלה: המדינה כאורגן וכגוף קולקטיבי תופסת את כל הימקע' שלנו. אין אנחנו מבחינים באזרחים המרכיבים את האורגן הזה. בעיני הציונות הדתית לא יעלה על הדעת שמדינה יהודית תוותר על שטחי ארץ ישראל. אנחנו נכריח את כל אזרחי ישראל להילחם ולמות למען מטרות שהם כלל אינם מכירים בחשיבותן, ואינם רוצים בהן. אנחנו מדברים בשם כלל ישראל, ושוכחים מעט את הפרטים.

5. ראה על כך במאמרו של הרב ארי שבט בגיליון הקודם. בהעי' 38 שם הוא מביא את המעשה הזה, ומפקפק באמינותו.

6. ועל הפקפוקים באמינותו של הסיפור על אמירתו של הגרי"ז, אומר (בפרפרזה על הסיפור הידוע על החפץ חיים) שבכל אופן ברור שעל הרב הרצוג לא מספרים זאת.

זוהי השפעת המאפיין השני, הקולקטיביסטי. אולם גם המאפיין הראשון אינו נעדר מכאן. הציונות-הדתית רואה במדינה גילום של רעיון, ביטוי חיצוני לזרמי עומק, ולכן היא נוטה להתעלם מן האזרחים הקונקרטיים המרכיבים אותה. כסאו של נשיא המדינה הוא כסא ה' בעולם, אף שמי שיושב עליו (ואינני מדבר על הנשיא הנוכחי דווקא) אינו רואה עצמו קשור לכך. צבא הגנה לישראל הוא קדוש, למרות העובדה שאף אחד מאלו שמשרתים בו אינו חש בזה. אנחנו יודעים יותר טוב מכולם מה הם עצמם חושבים ועושים, ומה משמעותם. למעשה אנחנו כלל לא רואים אותם. הם שקופים, ודרכם אנו רואים את הפונקציות התיאולוגיות שהם ממלאים בעבורנו. חובותיה וזכויותיה של המדינה ושל מוסדותיה, נגזרות מתפקידה המטפיסי, ולא דווקא מתפקודה הריאלי-פונקציונלי.

#### ד. מדינת כל אזרחיה

הציונות הדתית לוקה בהערכת המציאות, ומתוך כך גם באידיאולוגיה. מדינת ישראל כבר מזה שנים לא מעטות היא מדינת כל אזרחיה. ישנם עוד כמה ספיחים, בדרך כלל לא ממומשים, של ייחודיות יהודית, אולם הם נעלמים והולכים. בתוך הציונות הדתית ניטשת המלחמה נגד הרעיון של מדינת כל אזרחיה בכל עוז, כאשר המלחמה הזו כבר אינה נערכת בכלל. היא הסתיימה מזמן. אנחנו נלחמים נגד טחנות רוח, שכבר מזמן ניצחו אותנו. למעשה, המדינה היתה מאז ומעולם מדינת כל אזרחיה, אולם סמיות העיניים שלנו מנעה מאתנו לראות זאת. הכול ביטא אצלנו רעיונות עומק ותנועות מטפיסיות קולקטיביות. העובדה שהפרטים אינם מסתדרים כל כך עם המהלך לא צריכה היתה להפריע לנו לראות אותו.

רבנים והוגי דעות טרחו רבות בהסברה אינטנסיבית כיצד הכול מסתדר עם המהלך הכללי. כיצד חזונו של הרב קוק הולך ומתגשם, אף שכל המציאות הורתה לנו את ההיפך הגמור. לכל סטייה מן המהלך הכללי ניתן למצוא פסקה מתאימה בכתביו, ולכן הכול מסתדר. התיאוריה הציונית-דתית במובנים רבים רואה עצמה כתיאוריה שאינה ניתנת להפרכה. כמעט טאוטולוגיה. ושוב, אילו היה מדובר בעיקרי אמונה, כי אז הערכת המציאות לא היתה אמורה לשנות את יחסנו אליהם. אולם המקף של הציונות הדתית אינו עיקר אמונה. זוהי הערכת מציאות, מטפיסית וריאלית, שהתבדתה. אין טעם לדבוק בקנאות ברעיונות שגויים, ולתרץ את המציאות באלפי פלפולים.

האם לא הגיעה העת להתמודד עם המציאות באופן פתוח ורציונלי? האם לא צריך כבר להפסיק עם הדוגמטיות והאיבון המחשבתי הרואה את כל המהלך כמתאים לתחזיות האפריוריות של מישוהו, גדול ככל שיהיה? הרי הכול הפוך. מדינה זו אינה רואה עצמה כמדינה יהודית. זוהי מדינת כל אזרחיה, בתודעה ובפרקטיקה, של האזרחים ושל המוסדות. אף אחד לא מתכוון לחזור בתשובה בעקבות הקשר העמוק שלו לכלל ישראל. יש רק ציבור אחד שאינו רואה את מה שמתחולל בגלוי נגד עיניו. הוא חי בהזיות אשלייתיות, וממשיך להפטיר כדאשתקד. הסברים מפולפלים מועלים באוב כדי להוכיח שהכול מסתדר, ובעצם צדקנו תמיד מאז ומעולם. עוד רגע כולם יראו שהם טועים. הם ישתחררו מהשעבוד לאליטות השמאלניות, והכול יהיה בסדר. תוך כדי השקיעה באשלייות המסוכנות הללו, המדינה נעלמה לנו לגמרי. מעט היהדות שהיתה יכולה להיות בה, גם היא כבר אינה קיימת. כל צעד שהציונות-הדתית עושה פועל נגד הרעיונות שלה עצמה. פעולות אינטנסיביות למען מטרות שאין כל סיכוי להגיע עליהן להסכמה, מונעות את אפשרויות ההשפעה במישורים הרלוונטיים.

## ה. אז מה האלטרנטיבה

הכול מתחיל מן היסוד. מדינת ישראל היא מדינת כל אזרחיה, ויש לראות אותה ככזו. היהדות התורנית היא כת אחת בתוך המדינה. רבים מאזרחי המדינה הם יהודים (לפחות ביולוגית), אולם המדינה כאורגן אינה כזו.

מכאן נגזרות כמה מסקנות. ראשית, אין איסור על גוף ריבוני לא יהודי למסור שטח מארץ ישראל לידי גוף ריבוני לא יהודי אחר. אין מקום לצפות מן הגוף הזה ליחס מועדף כלפי יהדות ההלכה, ולאפליה של זרמים, יהודיים ולא יהודיים, אחרים. זוהי ציפייה לא ריאלי, ולמעשה גם לא מוסרית (מבחינת עקרונות הדמוקרטיה). אמנם מדין כפייה על המצוות היה מקום לנסות ולעצור זאת, אולם התביעה הבלתי מתפשרת ממוסדות המדינה (ובעיקר מן הבג"ץ), וחוסר ההבנה למניעיהם, נובעות מאשליה כאילו גם הם רואים את המציאות כמונו.

מאידך, אין בכל זה כדי למנוע יחס חיובי כלפי המדינה ומוסדותיה. זה אינו אומר שיש 'להמיר את דתנו' לחרדיות. ייתכן יחס חילוני לויאלי למדינה ולמוסדותיה, ובפרט על רקע העובדה שרבים מתושביה הם יהודים, ובו בזמן לא לראות בה קדושה ומשמעויות דתיות ישירות. יש משמעות דתית להישרדות של יהודים, כמו שיש משמעות דתית לאכילה לשם שמים. אולם זה אינו הופך את המאכל לקדוש, וגם לא את המדינה כמכשיר פוליטי לישות שיש בה קדושה. יש ערך דתי ומוסרי בלויאליות אזרחית לכל מדינה מתוקנת, ובפרט אם רבים מעמי הארץ שבה מתייחדים (בפוטנציה). אולם אין לכך ולא כלום עם קדושה<sup>7</sup>.

עלינו להתרכז בהשפעה במיקרו, על אזרחי המדינה היהודים, ולנסות לגרום להם להתקרב לתפיסה התורנית-יהודית. עלינו להפסיק להתרכז במישור הפוליטי-קולקטיבי. האסון בהתנתקות אינו גדול מהאסון שבאי שמירת שבת של רוב יהודי ישראל, ושבחינוך מתנכר ליהדות של ילדיהם. ההשפעה על הציבור לא תיעשה דרך חקיקה, וגם לא דרך קואליציות פוליטיות שבירות אשר בנויות על כרעי תרנגולת של כאילו מכנה משותף שברירי. יש להתייחס ליהודים היושבים במדינה כפרטים, ולא כביטויים לתנועה תיאולוגית-מטפיסטית. המטרות שלנו צריכות להתרכז ביהודים ולא במדינה ובמוסדותיה. עלינו לחזור לפרופרציות רציונליות, ולהפסיק לראות מטפיסיקה מתחת לכל תנועה על פני השטח. גם אם ישנה מטפיסיקה (ואני בהחלט מאמין שישנה כזו), היא אינה צריכה להשפיע ישירות על ההכרעות הפרקטיות שלנו.

מי שהוא רשע או צדיק, גם אם הוא יושב על כיסא כזה או אחר, צריך להימדד לפי מה שהוא, ולא לפי מה שהוא מייצג. ההכרעה במה להאמין ועם מי לשתף פעולה, צריכה להתקבל משיקולים פרקטיים, ולא מיישום של תיאוריות מטפיסטיות, או הוכחות ממדרשים או מדברי הנביאים. נשיא המדינה הוא מוסד מיותר. ראש הממשלה הוא הכרח פרקטי (צריך מישוה שינהל את העניינים), ותו לא. אף אחד מהם אינו מלך, וגם לא מתקרב להיות כזה. הם לכל היותר 'שבעת טובי העיר'. ובכלל, פוליטיקאים אינם מנהיגים של אף אחד, וטוב שכך. אנשי הרוח צריכים להיחשב המנהיגים הערכיים. פוליטיקאים הם פקידים, ויש לתת להם יחס של כאלו. מושגים השאובים מעולם המלוכה העתיק, כאשר הם מיושמים על מוסדות שלטון דמוקרטיים גובלים בלאומנות, ונשמעים אנכרוניסטיים למדי (ואף נלעגים).

7. אין ברצוני לעסוק כאן בקדושה של מסגרת מדינית בכלל, גם כזו המתנהלת לגמרי על אדני התורה. כאן רק אעיר כי גם זו סוגיית אשר טעונה בירור יסודי.



כלל ישראל כיום אינו בא לידי ביטוי פרקטי. הוא אינו מיוצג על ידי שום מוסד קונקרטי, ובכל אופן ברור לי, כמו גם לרבים אחרים, כי מדינת ישראל אינה ביטוי שלו. זוהי מדינת כל אזרחיה, וצריך לשרור בה יחס שוויוני לכולם. אל לנו לצפות מהמדינה להתנהגויות בעלות אופי הלכתי, וממילא גם לא נתאכזב כאשר ציפיות אלו לא יתגשמו.

למדינת ישראל, אם נתפוס אותה ככזו, אין איסור למסור שטח למישהו. מדינת ישראל אינה צריכה למכור חמץ, וגם לא למכור אדמות בשביעית. כדאי לנסות לשכנע את האזרחים היהודיים שבה לעשות זאת. זה יכול להיעשות רק מתוך עבודה של הסברה ושכנוע, ולא בדרכים של כפייה. הנישואין והגירושים צריכים להיעשות בצורות הנראות לאזרחים, ולן רק משיקולים פרקטיים: אין כל סיכוי להמשיך לכפות את דעת התורה על רוב הציבור גם בנושאים אלו. הגיור הוא עניינה של ההלכה ולא של החוק והמדינה. הגדרת הישראליות הוא עניינה של הכנסת. אם נפסיק עם הזיהוי המסוכן והשגוי בעליל של המונחים 'יהודי' ו'ישראלי', ייעלמו בעיות הגיור מאליהן. אמנם הציביון הציבורי של המדינה כבר לא יהיה יהודי, אך הוא כבר ממילא לא כזה. מה שחשוב הוא היהודים ולא מדינת היהודים.

לכל השאלות הללו ישנם כמובן גם היבטים הלכתיים, אולם אין כאן המקום לפרט לגביהם.

### 1. סיכום: 'ציונות דתית' ללא מקף

שרטטנו כאן תמונה של הסתכלות הזויה על המציאות. הסתכלות זו מנסה לכפות על המציאות הסרבנית שסביבנו אמות מידה שהיא מסרבת להיכנע להן. התגובה הציונית-דתית לסרבנות הזו היא בעיקר יצירתיות בהסברים המיישבים את התמונה עם הדוגמות.

אולם עלינו להסיק מסקנות באומץ, ולהבין שהמדינה היא מדינת כל אזרחיה. עלינו לפעול למען קידום הרעיון של מדינת כל אזרחיה, תוך כדי הגדרה אוטונומית של היהדות במכלול הישראלי. עלינו להוציא את הדת מתחת שלטון המוסדות הפוליטיים, להפסיק עם רבנות-ראשית ושאר מוסדות הנבחרים על ידי פוליטיקאים ומדרדרים את דמותה של התורה בעיני הציבור, דתיים וחילוניים כאחד. אם התורה וההלכה יהיו לא מוסדיים, יהיה להם כוח ותוקף מוסרי גדול לאין שיעור מאשר יש להם כיום.<sup>8</sup>

עד עתה התורה היוותה קוטב פוליטי במדינת ישראל. היא סוג של מפלגה (כידוע, מסיבה זו הרב קוק עצמו לא היה מוכן להצטרף לשום מפלגה). ככזו, אפשרותה להשפיע ולהוות אלטרנטיבה רוחנית כמעט אינה קיימת. אנחנו במו ידינו תרמנו לעיקור כוחה והשפעתה של התורה, מתוך האשליה שניתן להפוך אותה לחוקת המדינה, ולכפות אותה על אזרחיה. פרופ' ל. המנוח<sup>9</sup> מספר שנפגש פעם עם בן גוריון, והלה אמר לו בערך כהאי לישנא: "אני יודע שאתה רוצה להפריד את הדת מהמדינה, אולם אני לא אתן לך זאת. אני רוצה לשלוט במוסדות הדתיים ולתפוס אותם בגרון". זהו המצב כיום, ואנחנו באיוולתנו עוד נלחמים להנצחתו. הכפייה והפוליטיזציה של התורה מונעת ממנה את היכולת להשפיע. כל כניעה לתכתיבים דתיים נתפסת כמאיימת, וכמתן כוח לקוטב פוליטי כלשהו. ככל שהכפייה פוחתת, האיום שבהקשבה לקול הדתי פוחת, וממילא ההשפעה האישית מתגברת.

8. ידוע הוא שמעמדה של הדת ומוסדותיה בארה"ב הוא חזק לאין שיעור מאשר במדינות שבהן אין הפרדה חדה של דת ממדינה. אמנם המודל הצרפתי הוא מעט שונה, וכך גם המצב שם, ואכ"מ.

9. צורת אזכור זו - על פי דרישת המערכת.

מכל הסיבות הללו נראה לעני"ד חשוב מאוד להציב על המפה את הדרך השלישית, בין החרדיות לבין הציונות-הדתית הממוקפת: 'ציונות דתית' ללא מקף. פירושה של זו הוא אזרחות לויאלית ומעורבת במדינה, ללא אספירציות של יהוד המדינה כאורגן, ובהחלט כן עם אספירציות ליהוד אזרחי המדינה ככל שניתן, באמצעים של הסברה והשפעה, ולא של כפייה. גם מי שאינו מוכן לדרך כזו ברמה העקרונית, חייב להכיר במציאות. זה ייכפה עלינו במוקדם או במאוחר, גם אם נמאן להכיר בכך. למעשה, כבר מזה כמה שנים מדינת ישראל היא מדינת כל אזרחיה. על כן לפחות ברמה הטקטית כולנו חייבים להתמודד עם המציאות ולהכיר נכוחה בעובדות.

ישנן השלכות רבות נוספות לדברים שנאמרו כאן, אולם אלו תלויות בסוגיות נוספות, והן עלולות להסיט את הדיון מן הנקודות העיקריות שהוצגו בדפים אלו. השתדלתי גם שלא להכניס לנאמר כאן את השקפותיי אשר נוטות לאנרכיים באופן כללי. הדברים המוצגים כאן מנסים לפנות לקונצנזוס מסוים שאולי יכול להתפתח סביבם. המשכים מפורטים יותר הם עניין לבמה אחרת ולזמן אחר.

\* \* \*

אסיים בכך שפנייתי במאמר זה היא בעיקר אל המנהיגות הרבנית של הציונות-הדתית, שכן שורש הבעיה הוא בדיכוטומיה המצויה בקרב המנהיגות הדתית. כפי שכבר הזכרתי, דומני כי הציבור בשטח, רובו ככולו, כבר מזמן מצוי במשבצת המתוארת כאן. כוונתי הן לציבור החרדי והן לציבור הציוני-דתי. רוב שלומי אמוני ישראל, מכל המחנות, מצויים ב'דרך השלישית'. הבעיה היא שבדרך כלל האזרח הפשוט אינו מגדיר את עצמו כך, מכיוון שהמפה המוצבת בפניו על ידי המנהיגות הדתית היא דיכוטומית. אין בה כותרת המבטאת דרך אחרת. כל ניסיון כזה מוצג כסוג של כניעה, רפיון רוח, עייפות, קוצר רוח וכדו'. אולם כל אלו הם חלק מאותה אשליה מסוכנת והרסנית המוליכה את כולנו למשבר בלתי נמנע.

עלינו ליצור את 'הדרך השלישית' כאלטרנטיבה לגיטימית. יש להפסיק את הכניעה לדיכוטומיה המוטעית והמסוכנת הזו. הדרך הזו תמנע משברים, תעצים את הכוח המוסרי והרוחני של היהדות התורנית, ובסופו של דבר תוביל אותנו מחדש גם להתייחסות מפוכחת למציאות ולבניית אורגנים מדיניים בריאים ונכונים יותר.

